

Тетяна ГРАНЧАК

**ПОЛЬСЬКИЙ ІСТОРИК Л.ВАСИЛЕВСЬКИЙ
ПРО ПРИЧИНИ РОЗКОЛУ В УКРАЇНСЬКОМУ
НАЦІОНАЛЬНОМУ РУСІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX ст.**

У 90-ті роки – час відродження української державності – в усіх верствах суспільства пробуджується інтерес до історичного минулого нашого народу. Однак ті процеси, що відбуваються сьогодні, не можна вважати абсолютно новими для України. У зв'язку з цим перед історичною наукою постала низка завдань, пов'язаних з відновленням національної самосвідомості української нації, чому значною мірою сприяє формування об'єктивного погляду на історію України. Своєрідним мірилом неупередженості в оцінках подій та явищ національної історії є ближче ознайомлення з поглядами на них представників інших народів. У цьому плані неабиякий інтерес становить спадщина відомого польського історика, дипломата, публіциста Леона Василевського (1870–1936) – одного з найкращих знавців національної проблеми кінця XIX – першої чверті XX ст.

Серед різноманітних інтересів ученого в галузі теорії та історії національних рухів (у тому числі українського) варто відзначити такі: створення цілісної концепції функціонування “національного організму”; визначення співвідношення політичного, соціального, релігійного і національного чинників у процесі національного відродження; аналіз міжнаціональних стосунків та пошук шляхів вирішення міжнаціональних конфліктів. Праці Л.Василевського викликають інтерес передусім тим, що належать поляку, більше того – польському патріоту, який вважав за необхідне приділити особливу увагу українському питанню. Його праці “Сучасна Галіція” (СПб., 1900), “Україна і справа українська” (Краків, 1911), “Українська справа народна в її історичному розвитку” (Варшава, 1925), “Питання українське як проблема міжнародна” (Варшава, 1934) насичені багатим фактичним матеріалом. Автор описує і аналізує події, яким до недавнього часу вітчизняні історики не надавали належного значення або зображали їх необ'єктивно.

Однією з найбільш гострих і болючих тем в українській історії завжди була тема внутрішнього роз'єднання і розколу. Тому природньо, що у процесі вивчення історії українського національного руху погляди багатьох дослідників зверталися до неї. Цікавився цим питанням і Л.Василевський.

Відсутність єдності в українському середовищі як на рівні лідерів, так і в широких верствах суспільства, зазначав польський історик, була зумовлена об'єктивними передумовами. Занепад Київської Русі, монголо-татарська навала, спустошення південно-руських земель татарськими ордами, підпорядкування окремих територій у різний час Литві, Польщі і Москві – все це призвело в підсумку до формування різних вихідних умов розвитку майбутніх українських регіонів, послабило внутрігосподарські зв'язки і водночас зорієнтувало економічний розвиток в напрямі західних чи східних сусідів.

Надання Городельською унією 1413 р. привілеїв католицькій шляхті започаткувало перехід частини руської знаті в католицизм і, таким чином, потягнуло за собою релігійне роз'єднання верхівки українського суспільства і народу. Брестська унія 1596 р. завершила справу духовного розшарування українського народу. Наступного удару, на думку Василевського, завдала Переяславська рада 1654 р. та інтриги, які розпочалися невдовзі після неї, а "...козацькі війни... – остаточно привели до розподілу української території на дві частини – польську і російську, спричинили ослаблення українського інтелектуального життя внаслідок значного відпливу українських сил до Москви"¹.

Значною мірою послаблення внутрішньої єдності українського народу, а особливо – козацької старшини, було спричинене крахом політичних планів Мазепи. Василевський наголошував, що через розкол у середовищі українського суспільства, який настав після Мазепи, український сепаратизм на довгий час завмер². Варто зазначити, що висновки польського вченого збігаються з висновками М.Грушевського, який писав: "Через таке роз'єднання великий народний рух XVII ст. перейшов на "руїну" українства"³.

На думку Василевського, однією з перешкод, що стояли на шляху швидкого і відносно безболісного розвитку українського національного руху, був той факт, що протягом тривалого часу українські національні тенденції підтримувалися лише в народному середовищі, де зберігалася українська мова, українські звичаї і традиції. Причому вчений відзначає мовну спільність як русинського населення Австро-Угорщини, так і українців у Росії. "Русинське селянство розмовляє малоруською мовою, і якраз тим самим наріччям, яке вживає малоруське населення Південно-західного краю Росії", – писав він і додавав: "Русин, що знає польську мову, ніколи, між іншим, не залишає рідної мови і у домашньому користуванні вживає її виключно"⁴. На жаль, цього не можна було сказати про верхні, освічені соціальні верстви, які мали б стати ідейними натхненниками національного руху, об'єднати навколо себе національні сили, натомість вони були або спольщені – в Австро-Угорщині або русифіковані – у російській Україні. Лише починаючи з 50-х років XIX ст., з часу перших проблесків національного відродження, процес масової асиміляції верхівки українського суспільства припиняється⁵. Отже, український народ протягом тривалого часу не мав своїх проводирів, і навіть саме українське національне відродження почалося лише з виходом на арену національно-політичної боротьби середніх верств, з утворенням інтелігенції, якій судилося в майбутньому стати українською, пробудити до життя і очолити український національний рух.

Розвиток українського культурно-національного руху, а також поширення загальноромантичних настроїв сприяли поступовому зверненню верхніх шарів українського суспільства до свого коріння, до народних традицій, історії і т.і. Завдяки цьому, з одного боку, відбувалося поступове гальмування асиміляційних процесів, а з другого – ці процеси набрали дещо іншого характеру і напряму, не завдаючи українському рухові такої шкоди, як раніше. Василевський писав з цього приводу: "Якщо раніше

¹ Wasilewski Leon. *Українська справа народова в jej rozwoju historycznym*. Kraków – Warszawa, 1925 (27). S.31.

² Там само. S.26.

³ Грушевський М.С. Про українську мову і українську справу // Великий Українець. С.35.

⁴ Василевський Л. *Современная Галиция*. СПб., 1900. С.53

⁵ Wasilewski Leon. *Ukraina i справа ukraińska*. Kraków, 1911. S.163.

полонізувався вищий прошарок руського суспільства, то з появою руської інтелігенції, культурного руху русинів, руської школи полонізувалася тільки менш культурна частина руської народності в місцевості, де переважали поляки”⁶.

Таким чином, лише в другій половині XIX ст. розпочалося поступове єднання верхніх верств, інтелігенції і народу в єдиний національний організм. Не можна сказати, щоб цей процес проходив легко і гладко. Він потребував високого ступеня свідомості в освіченому українському середовищі.

Василевський вважав, що в Галичині відродження української нації відбувалося шляхом поступового усвідомлення своєї національної приналежності частиною інтелігенції українського походження, але польської культурно. “Перше покоління руської інтелігенції було культурно польським, її мовою була польська. Поступово польські риси згладжувалися. Однак ще тривалий час українська мова, яка вже отримала публічне визнання, не могла витіснити польської в сімейному житті руської інтелігенції. Молодше покоління української інтелігенції зріклося польськості, хоча польську мову знало не гірше за українську. Українська мова ставала рідною (а не штучною, як у часи М.Шашкевича). Нею послуговувалися в науці, літературі, середній і вищій школі, політичному і суспільному житті”⁷.

На жаль, значно гіршими були справи в російській Україні, де постійне користування українською мовою сприймалося як чудацтво. У своїх спогадах Василевський наводить досить показовий щодо цього приклад. Він пише, що один із найбільш свідомих відвідувачів “Січі” технолог Журин (Журенко), який писав і навіть друкував українську поезію, зі сміхом розповідав йому, “що Олександр Кониський в Києві в своєму національному чудацтві дійшов до того, що на своїх дверях над скринькою мав напис не “Письма”, як звикли, а “Листи”⁸. Подібне ставлення було до М.Старицького в Києві та Б.Грінченка в Чернігові⁹.

Багато в чому таке становище склалося внаслідок довгих років асиміляторської політики і репресій, які цілеспрямовано проводив уряд Росії щодо українського народу. Так чи інакше, але протягом тривалого часу існувала прірва між загальною масою українського народу і його вищими верствами, які не усвідомлювали достатньо мірою своєї належності до української нації і сприймалися народом як чужі. Незважаючи на те, що в Галичині ця проблема вирішувалася успішніше, ніж у Росії, все ж ситуацію тут не можна охарактеризувати як сприятливу. Василевський звертав увагу на те, що намагаючись запобігти масовому спольщенню, напружуючи сили в протистоянні польським тенденціям, русини, на відміну від інших народів, які переживали своє відродження, не змогли уникнути внутрішнього розколу¹⁰.

Треба зазначити, що до 50-х років XIX ст. український рух не становив серйозного політичного чинника. Як в Австро-Угорщині, так і в російській Україні він був репрезентований невеличкими групами вчених та письменників, що обстоювали та розвивали окремі галузі, з яких складається феномен національної культури. Ситуація дещо змінилася в 1848 р., коли за ініціативою губернатора Галичини графа Стадіона, який вирішив опертись у Галичині на русинський елемент, протиставивши його ненадійним у політичному плані полякам, було створено “Головну Раду

⁶ Wasilewski Leon. Ukraina i sprawa ukraińska. S.163.

⁷ Там само. С.165.

⁸ Wasilewski Leon. Moje wspomnienia ukraińskie. Warszawa, 1932. S.10.

⁹ Там само. С.12.

¹⁰ Wasilewski Leon. Ukraina i sprawa ukraińska. S. 165.

Руську”. Напряг, започаткований її діяльністю, отримав назву святоюрського, або ще староруського. Ця організація виробила першу політичну програму галицьких русинів, де, між іншим, декларувалась їх приналежність до самобутнього 15-мільйонного малоруського народу. Безпосередньою політичною метою діяльності “Головної Руської Ради” було відділення Східної Галичини від Західної і приєднання до неї Угорської Русі. Однак, на жаль, частина її діячів, що задавала тон діяльності організації, вважала потенціал українського народу надто слабким, щоб він міг самостійно розвиватися і опиратися польським впливам. У цій групі чим далі дужче виявлялися симпатії до царської Росії, російської культури, мови, до православ’я.

Початок таких тенденцій часом пов’язують з ім’ям М.Погодіна, відомого поборника панславізму, який у 1835 р. відвідав Галичину, але дійсні причини набагато глибші. “Розквіт слов’янофільських тенденцій припадає на період після краху пробуджених в революційний період сподівань. Багато розчарованих в Австрії українців звертається до покровительки і заступниці слов’ян”¹¹, – підкреслював Василевський.

Антидемократичний дух “Ради” і повна відсутність будь-якого опікування інтересами русинських селян спричинили у 1851 р. її розпад. Однак це не означало припинення руху, започаткованого цією організацією. Його нове піднесення припадає на 60-ті роки XIX ст.

У цей час у Росії набув поширення так званий українофільський рух, який, на відміну від староруського напрямку Галичини, мав яскраво виражене демократичне забарвлення. Цей рух здійснив певний вплив і на Галичину, де починається захоплення всім українським, проводиться просвітницька робота серед мас, набувають визнання, за свідченням Василевського, твори Т. Шевченка¹².

Згодом саме з цих двох напрямів українського національного руху викристалізувалися українофільська та москвофільська течії в своєму класичному вигляді. Василевський підкреслює, що величезний вплив на цей процес мали зовнішньополітичні чинники. Події, які він розглядає як фатальні для нормального розвитку української нації в Галичині – це передусім запровадження тут у 1866 р. автономного устрою, внаслідок чого поляки як представники найбільш впливових і заможних верств стають повновладними господарями. Внаслідок цього погляди багатьох русинів консервативного толку, насамперед представників староруського напрямку, звернулися до Росії.

Представники староруського напрямку вважали, що у випадку розпаду Австро-Угорської імперії Галичина приєднається до Росії. У 1866 р. у львівському “Слові” з’явилася стаття, яка проголошувала етнічну єдність русинів і росіян й апелювала до “всієї Русі” користуватися єдиною російською літературною мовою¹³.

Ця стаття започаткувала новий напрям, що вийшов з староруського, але відверто розірвав з ідеєю відрубності Південної Русі і поклав всі сподівання на Росію. Цей напрям отримав назву “москвофільського”.

Таким чином, під кінець сьомого десятиріччя XIX ст. на галицькому ґрунті існували дві окремі течії в українському національному русі – москвофільська, що тяжіла до Росії, і українофільська, або, як її ще називали в Галичині – народовська, яка ґрунтувалася на ідеї етнічної відрубності “руського елементу” як від поляків, так і від

¹¹ Wasilewski Leon. Ukraina i sprawa ukraińska. S.62.

¹² Василевський Л. Новые течения среди галицких русин // Русское богатство. 1893. № 8. С.113.

¹³ Там само.

росіян. Спочатку цей розкол не був дуже виразним і протягом деякого часу обидва табори навіть використовували спільні інституції.

З часом народовці розгорнули енергійну літературну і просвітницьку діяльність, хоча за кількістю і з огляду матеріальних засобів досить довго поступалися москвофілам. У 1868 р., з заснуванням народовцями товариства “Просвіта”, почалося негласне змагання між москвофілами і народовцями за вплив на русинське населення. Москвофіли, відчуваючи небезпеку переходу широких народних мас під вплив народовців, зосередили в своїх руках всю позашкільну освіту, почали видавати ряд періодичних видань для народу. Антагонізм між народовцями і москвофілами набував усе більшої гостроти, все більше поглиблювався в міру зміцнення впевненості останніх в своїх силах. “Ненависть до народної мови з боку старорусинів дійшла до того, що вони постановили не посилати дітей до жодної руської гімназії, а замість того заповнили ними гімназії німецькі і польські”¹⁴.

У розвитку антагонізму між москвофілами та народовцями немаловажну роль відіграло уніатське духівництво, яке, за висловом Василевського, “оголосило народовців безбожниками, еретиками, ворогами уніатської церкви і всієї Русі. Розпал ворожнечі в цьому напрямі дійшов до того, що, наприклад, духівництво відмовлялось здійснити відправлення богослужіння на успіх “Просвіти” під час її заснування”¹⁵.

Щоб привернути на свій бік духівництво, народовці були змушені зректися деяких своїх поглядів. Така угодовницька політика у підсумку призвела до того, що, за словами Василевського, “народовці в своїх поглядах мало чим відрізнялися від старорусинів, і якщо між цими двома таборами ще існували принципові антагонізми, то вони оберталися винятково довкола мовно-літературного питання”¹⁶.

Народовські та москвофільські видання рясніли статтями та трактатами, які доводили або, навпаки, заперечували твердження, що руська мова і народ є цілком самостійні і т.і. “Очевидно, ці суперечки не давали жодних результатів, але нечувано ятрили взаємні стосунки обох таборів. Кожна партія ставилася до членів супротивної як до зрадників, ренегатів, ворогів Русі і т.д.”¹⁷ – такого сумного висновку дійшов Василевський, досліджуючи непримиренність обох напрямів, які роздирали український рух і своїми чварами не лише знесилювали і знекровлювали самі себе, а й гальмували процес українського національного відродження.

У цей час в російській Україні внаслідок розпочатих урядом в 1863 р. репресій український національний рух завмер. Василевський, зокрема, виділяє в діяльності російських українців цього періоду два напрями: по-перше, літературну діяльність таких видатних письменників молодшого покоління, як Михайло Старицький, Іван Нечуй-Левицький, Панас Рудченко та ін.; по-друге, розвиток українофільства в галузі етнографії, археології, історії, щоправда, переважно російською мовою. Не маючи змоги діяти у повному обсязі у себе вдома, російські українофіли змушені були створювати відповідні осередки для своєї діяльності у Галичині, в умовах вільнішого конституційного життя.

Беручи активну участь у культурно-національному житті галицьких українців, наддніпрянці відіграли роль своєрідного каталізатора розвитку українських демократичних національних ідей у Галичині. Однак, як зауважив І.Франко, цей процес

¹⁴ Wasilewski Leon. *Українська справа народова ...* S.63.

¹⁵ Wasilewski Leon. *Kresy wschodnie. Galicya Wshodnia*. Warszawa – Kraków, 1917. S.27.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само. С.28.

взаємного зближення двох частин української інтелігенції розвивався не без певних чвар, непорозумінь: "...Галицьке українофільство було явищем трохи відмінним від українського українофільства, було часто наслідуванням лише зовнішніх форм останнього, обминаючи власне його сутність, т. зв. хлопоманство..."¹⁸.

Різниця умов і традицій, в яких виховувалась руська інтелігенція в Галичині, не завжди враховувалась українцями з Росії. "Ці останні не раз силувалися нав'язати галичанам власні погляди і тенденції, які зовсім не відповідали сукупності галицьких умов", – писав Василевський¹⁹. На його думку, "політичний опортунізм, суспільний консерватизм і клерикалізм руської інтелігенції відштовхували від неї українців, які були виховані на ліберальній і радикальній російській літературі і прагнули на галицькому ґрунті прищепити ідеї російського прогресу в українській формі, а це, в свою чергу, викликало в галицьких русинів осторогу проти закордонних впливів"²⁰.

Таким чином на галицькому ґрунті зав'язався новий вузол суперечностей між демократичними ідеями російських українців і консерватизмом галицьких русинів. Цей конфлікт набував ще більшої ваги з огляду на загальну нечисленність українофільських діячів як в Україні російській, так і в Галичині, не кажучи вже про їх поділ на течії та напрями. Український загал настійно потребував об'єднання сил з метою протистояння зовнішнім (польським і російським) впливам і забезпечення більш-менш стабільного розвитку українського народу.

Постаттю, в якій теоретично була можливість згрупувати навколо себе окремі напрями, що існували всередині українського національного руху, був видатний український діяч, виходець з Наддніпрянщини М. Драгоманов, який здійснив величезний вплив на розвиток поглядів як галицьких, так і російських українців.

По-перше, Драгоманов, на відміну від багатьох інших українських діячів, не був упереджено настроєним проти будь-яких проявів українського національного руху; по-друге, він був непересічною особистістю, з думкою якої рахувалися і до порад якої прислухалися; по-третє, і це чи не найголовніше – він бачив реальну основу для об'єднання. За свідченням Василевського, Драгоманов був переконаним, що об'єднання москвофілів з українофілами обох гатунків (як галицьких, так і українських) повинно відбутися тільки на українському ґрунті, оскільки з народом повинні працювати як перші, так і другі²¹. Він так висловлювався з цього приводу: "Все, що може виходити в громадських справах з етнографічно-національного почуття, – се змагання до національної незалежності. Один працює для науки про Україну тільки по-московському (або по-польському) – будьмо йому вдячні і ті, що пишемо по-українському. Один вірує в українську літературу тільки простонародньо, "для домашнього обиходу" – нехай виробляє її, а хто вірує в ширшу – нехай собі працює по-своєму, не кидаючи анафеми на невіруючих, але працюючих по-своєму все ж таки для української літератури. Один бере собі за вихідні точки думки і інтереси всесвітні, другий – національно-українські – впять не будемо

¹⁸ *І. Франко*. Зміна системи. Зібрання творів: У 50-ти т. Т.46, кн. 2. Історичні праці (1895–1897). Київ, 1986. С.445.

¹⁹ *Wasilewski Leon*. Kresy wschodnie. S.75.

²⁰ *Wasilewski Leon*. Ukraina i sprawa ukraińska. S.122.

²¹ Там само. С.127.

анафемувати одні других, а поглянемо, які власне думки й інтереси хто хоче боронити”²².

Незважаючи на таку позицію, Драгоманов критично ставився як до москвофілів, так і до українофілів. Придивляючись пильніше до діяльності русинської інтелігенції обох напрямів, він дорікав москвофілам за незнання Росії, російської літератури і навіть російської мови.

Оцінюючи діяльність галицьких українофілів, Драгоманов відзначав їх клерикалізм, бюрократизм, замкненість у колі локальних інтересів. І, нарешті, головною вадю обох напрямів він вважав нерозуміння потреб і інтересів народу, брак дійсного демократизму. На думку Василевського, з цих причин Драгоманова дуже непокоїло майбутнє українського руху в Галичині: “Прикро було б, якби весь український рух пішов по клерикально-антидемократичному руслу”, – наводить слова Драгоманова польський учений²³.

На жаль, зусилля Драгоманова не принесли бажаних результатів: послідовно відстоюючи свої принципи, він здобув собі ворогів серед діячів різних українських напрямів. Серед причин цього Василевський назвав кілька, на його думку, головних. По-перше, реальні стосунки в галицькому середовищі не збігалися з уявленнями Драгоманова і, як наслідок, теорії, які він пропагував, не знаходили потрібного відгуку у галичан. Російські українці також, хоч і стояли, як і Драгоманов, на позиції “загальноросійській”, не вважали методи, за допомогою яких він поширював у Галичині свої ідеї, правильними і піддавали їх критиці. Крім того, ліберальні погляди Драгоманова не поділяло молоде покоління українців, яке схиялось до російських анархо-соціалістичних теорій бакунізму та лавризму. Крім того, для австро-угорських українців ідеї Драгоманова були надто соціалістичними²⁴.

Таким чином, намагання Драгоманова об’єднати розрізнений український національний рух наштовхнулися на ворожнечу і нерозуміння і зазнали невдачі, але це не означало, що його діяльність взагалі не принесла позитивних результатів. Ідейний вплив Драгоманова та інших російських українців сприяв політичному і національному розвитку української галицької інтелігенції, допомагав їй вийти за межі вузького провінціалізму, зрозуміти свою належність до єдиного українського народу.

Під впливом драгомановських ідей на галицькому ґрунті почав формуватися новий напрям українського національного руху, напрям, який згодом отримав назву радикального. Його представляли молоді люди, які, “підперши старі “українсько-хлопоманські” думки новим інтернаціональним соціалізмом, задумали винести ці думки зі стін кружкових у маси народу...”²⁵ Видатні представники цього руху – І.Франко і М.Павлик – вийшли з кіл москвофільської молоді у Львові, але згодом розірвали з москвофільством.

Таким чином, під кінець 80-х – на початку 90-х років XIX ст. в українському національному русі в Галичині існувало вже три чітко сформованих напрями: москвофільський, народовський та радикальний. Потрібно зазначити, що ці напрями, в свою чергу, не були монолітними. Так, у москвофільському середовищі почало відокремлюватися так зване “молоде москвофільство”, в якому накреслився перехід від теоре-

²² Драгоманов М. Листи на наддніпрянську Україну. Б. Грінченко – М.Драгоманов. Діалоги про українську національну справу. Київ, 1994. С.164, 206.

²³ Wasilewski Leon. Ukraina i sprawa ukraińska. S.129

²⁴ Там само. С.131.

²⁵ М.Драгоманов. Листи на наддніпрянську Україну. С.242.

тичної діяльності до практичної. За влучним висловом Василевського, “від теоретичного русофільства до практичної русифікації”²⁶. Представники цієї течії вивчали російську мову і намагалися впроваджувати її в школи як викладову.

Народовський напрям також не був однорідним. У той час, коли частина народовців під впливом клерикально-консервативних кіл втрачала свій народолюбний характер, віддалялась від потреб народу і перетворювалась на формальних націоналістів, інша частина цього напрямку зазнавала впливу радикальної молоді, яка співпрацювала з ними в таких виданнях, як “Батьківщина”, “Діло”, “Зоря”²⁷. 24 жовтня 1885 р. цією частиною народовців у Львові було створене політичне товариство “Народна Рада”, яке за силою впливу на галицьке суспільство фактично стало політичною партією. Згодом, у 1892 р., було затверджено програму цієї партії. Але, якщо в культурно-просвітницькій галузі народовці досить чітко зафіксували своє прагнення розвивати в народному середовищі національні почуття, народну освіту, політичну самосвідомість, то їх вимоги в економічній сфері відрізнялись абстрактністю і загальними формулюваннями.

Василевський зазначає, що більшість радикалів симпатизувала молодим народовцям, які працювали в їхньому напрямі, хоча менша частина радикалів прагнула створити свою окрему “хлопську” партію з аграрно-соціалістичною програмою²⁸.

У 1890 р. під впливом Драгоманова така партія була створена під назвою “Русько-Українська радикальна партія” (РУРП). Її очолили І.Франко та М.Павлик.

РУРП розгорнула широку діяльність, спрямовану на демократизацію виборчого закону, поліпшення соціально-економічного становища селян та робітників (між іншим, шляхом організації економічно-господарської освіти для народу), розвиток національної самосвідомості і єдності українського населення. Велику увагу радикали приділяли також боротьбі з клерикально-консервативними впливами в галицькому суспільстві. Василевський зауважував: “Радикальна партія, крім поширення суспільно-політичної свідомості серед хлопських мас і їх організації на ґрунті радикальної програми з певними соціалістичними рисами, розвинула дуже енергійну боротьбу з перевагою духівництва в національному житті галицької Русі”²⁹.

Зважаючи на складні конкретно-історичні умови, представники радикальної партії в деяких питаннях, особливо загальнодержавного та краєвого характеру, були готові до співпраці з іншими партіями. Існування реальних підстав для цього неодноразово відзначалось окремими українськими діячами. Так, Б.Грінченко, вболіваючи за справу об’єднання національних сил, писав: “...Народовці не вороги своєму народові... Правда, вони не ставлять на перший план питань економічних, але ж вони віддають свою силу на працю для просвіти народної, і невже ж народна просвіта не дороге радикалам діло?” – і додавав: “Чи скоро дійдуть народовці та радикали до згоди, того не скажем, але певне тільки одне, що вони мусять, вони повинні до неї дійти, коли тільки народні інтереси ставлять вище від особистих і коли не забуватимуть, що отой їх нелад осуджує вся свідома українсько-руська інтелігенція на Україні російській”³⁰.

²⁶ Wasilewski Leon. Ukraina i sprawa ukraińska. S.167.

²⁷ Wasilewski Leon. Ukraińska sprawa narodowa ... S.79.

²⁸ Там само.

²⁹ Там само. С.80.

³⁰ Грінченко Б. Листи з України Наддніпрянської // Б.Грінченко – М.Драгоманов. Діалоги про українську національну справу. Київ, 1994. С.127,131.

На жаль, бажане об'єднання сил і на цей раз не відбулося. За висновками Василевського, клин у стосунки між радикалами і народовцями вбила “Нова Ера”, а точніше – угода між польськими консервативними і українськими народовськими колами, яка з самого початку розцінювалася українськими радикалами як зрада, категорично ними відкидалася і різко засуджувалася.

Вважаючи народовців “дипломатичними опортуністами”, представники радикальної партії розпочали активну роз'яснювальну діяльність серед народу: скликали народні віча, засновували політичні та інші товариства, викривали угоду в часописах і брошурах. Ці заходи принесли певні результати. На думку Василевського, значною мірою завдяки активній агітації радикалів польсько-руська угода не отримала бажаного відгуку в галицькому суспільстві і незабаром була визнана хибною³¹.

Незважаючи на те, що “Нова Ера” тривала тільки кілька років, її наслідки виявились досить відчутними для українського національного руху. Якщо в галузі культури результати цієї акції були загалом позитивними для української спільноти, то в суспільно-політичному житті галицьких русинів вона призвела до справжнього розколу. За словами Василевського, “постає великий хаос переконань і прагнень”³². Це стосувалося повною мірою як відносин між діячами окремих напрямів в українському національному русі, які зазнали певного загострення внаслідок угоди, так і стосунків всередині кожного з них. У першу чергу, Василевський відзначає розлад, що виник у народовському таборі. З одного боку, демократично настроєна частина народовців зблизилася з радикалами, а з другого – їх консервативно орієнтована частина намагалася утворити опозицію з партією старорусинів³³. І. Франко, щоправда, додавав до цього ще одну окрему групу, яка утворилася серед народовців після угоди і яку очолював Барвінський³⁴. “Розлам між руськими народовцями стає все більш широким і глибоким”, – відзначав у 1895 р. “Kurjer Lwowski”³⁵. Звичайно, таке становище ослаблювало здатність окремих груп, що виникли в межах народовського напрямку, до самостійних суспільно-політичних дій. Природним тому було прагнення окремих народовських груп до утворення альянсів з іншими партіями. Особливо чітко, за спостереженням Василевського, ця тенденція почала проявлятися в період виборів до парламенту в 1897 р.³⁶ Ці вибори мали й інше значення для української спільноти в Галичині – внаслідок своєї поразки галицькі українці “вилікувалися від віри у Віденську справедливість”³⁷; почалося їх масове повернення до радикалізму.

З одного боку, зростання кількості прихильників радикального напрямку можна розцінювати як позитивний момент для українського радикального руху, а з другого боку – воно призводило також до зростання внутрішніх суперечностей. Слід зазначити, що тенденції до розколу в рядах радикальної партії почали проявлятися вже у 1895 р., після смерті М. Драгоманова, який був об'єднуючою ланкою для радикалів. В 1897 р., під час з'їзду радикальної партії, протиріччя набули чітких контурів. Васи-

³¹ Wasilewski Leon. Ukraina i sprawa ukraińska. S.34.

³² Wasilewski Leon. Ukraińska sprawa narodowa ... S.82.

³³ Там само.

³⁴ Франко І. Історія про українців // Збір. тв. У 50-ти т. Т.46. Кн.2. С.192.

³⁵ Nowy ruski narodowy komitet wyborczy // Kurjer Lwowski. 1895. № 34.

³⁶ Василевский Л. Из Австрии // Русское богатство. 1897. № 4. С.79.

³⁷ Демкович-Добрянський. М. Українсько-польські стосунки у XIX сторіччі. Мюнхен, 1969. С.74.

левський зазначав, що деякі діячі радикального напрямку, як, наприклад, В.Будзиновський, виявилися націоналістами чистої води, інші – демократами, як Ярсевич, член соціал-демократичного клубу в австрійській державній раді; поряд з радикалами-драгоманівцями М.Павликом і К.Трильовським був крайній опортуніст Окуневський³⁸.

На наступному з'їзді відбулося відокремлення соціал-демократичної фракції, і, як наслідок – утворення в 1899 р. руської соціал-демократичної партії на чолі з Ганкевичем, Вітиком і Ярсевичем.

Підбиваючи підсумки, Василевський робить висновок, що наприкінці XIX ст. в українському національному русі, що розвивався на галицькому ґрунті, існувало п'ять виразних національно-політичних напрямів, серед яких були:

- 1) опозиційні народовці, або романчукісти, які стояли на чисто національному українському ґрунті, хоча й не поривали зв'язків з старорусинами;
- 2) урядові народовці, або барвінчики, які співпрацювали з польськими консерваторами, намагаючись здобути концесії для української спільноти;
- 3) радикали;
- 4) соціал-демократи;
- 5) москвофіли³⁹.

Василевський доходить висновку, що така роздрібленість ослаблювала український національний рух і позбавляла його можливості належною мірою протистояти впливу москвофілів. Цю думку поділяв і І.Франко: "...Не москвофіли зробили нас немічними; наша неміч робить їх сильними і впливовими серед нас"⁴⁰.

У ситуації, що склалася, виникла нагальна потреба об'єднання прогресивних українських національних сил. Василевський писав з цього приводу: "Потрібен був якийсь поштовх, імпульс ззовні, щоб відбулася кристалізація сил колишніх народовців, позбавлених угодних елементів і укріплених припливом найближчих до них елементів з радикального табору, в нову сильну партію"⁴¹. Саме таким імпульсом стала для українського галицького суспільства діяльність М. Грушевського, який в 1894 р. очолив кафедру української історії у Львівському університеті. Завдяки його зусиллям, в 1899 р. була заснована українська національно-демократична партія, програма якої, на думку Василевського, становила зліпок народовських, радикальних та націонал-радикальних постулатів на ґрунті основних тенденцій Драгоманова, позбавлених однак далекосяжного суспільного радикалізму⁴².

Аналізуючи програмні вимоги націонал-демократів, Василевський відзначає їх подібність в економічній галузі до вимог радикалів, а в галузі культури – до програми народовців. Але, на відміну від радикалів і народовців, націонал-демократи вважали себе загальноукраїнською партією, в їх програмі були визначені загальні цілі і стосовно російської України. Передусім – це розвиток у середовищі російських українців почуття національної єдності, витворення разом з ними культурної спільноти, проведення роботи в напрямі перетворення російської держави в конституційно-федералістичну і, таким чином, досягнення російськими українцями внутрідержавної

³⁸ Wasilewski Leon. Ukraina i sprawa ukraińska. S.150.

³⁹ Wasilewski Leon. Ukraina i sprawa ukraińska. S.150.

⁴⁰ Франко І. Зміна системи. Кн.2. С.313.

⁴¹ Wasilewski Leon. Ukraińska sprawa narodowa ... S.83

⁴² Там само. С.84.

автономії. Стосовно останнього Василевський зауважував цілковите прийняття націонал-демократами програми Драгоманова⁴³.

Аналіз програми НДП, а також масштабів її діяльності дали підстави Василевському зробити висновок, що саме ця партія стала тією організацією, яка представляла українське суспільство як у Галичині, так і за її межами. Він писав: “З заснуванням національно-демократичної партії на арені руської політики з’явилась впливова організація, яка розпоряджалася досить значними ресурсами інтелектуальних сил надзвичайного рівня”⁴⁴.

Таким чином, під кінець XIX ст. в українському суспільстві в Галичині була сформована політична інфраструктура, вироблена національна ідеологія і початкова стратегія боротьби за майбутню незалежність українського народу. Галицькі політичні впливи, ідеї Драгоманова та діяльність радикальної партії доходили і в Україну, де вивели на громадську арену нове покоління діячів, яких вже не задовольняло обмеження культурницькою діяльністю і які прагнули здобути для українського народу у всій повноті економічні, національні і політичні права. Василевський відзначав поступову консолідацію українських демократів, а саме – створення влітку 1891 р. в Каневі таємної політичної організації “свідомих молодих українців” – “Братства тарасівців”, яке ставило метою національне і політичне визволення України⁴⁵. І хоч проіснував він недовго (в 1893 р. найбільш активних діячів братства було заарештовано), ідеї тарасівців були сприйняті і розвинені представниками інших українських політичних сил. У січні 1900 р. в Харкові під проводом В.Антоновича засновано українську революційну партію, політичним маніфестом якої стала брошура М.Міхновського “Самостійна Україна”, де на перше місце було висунуто гасло самостійної України. А в Галичині ще в 1895 р. радикали в доповненні до своєї програми заявляли, що здійснення всіх їх соціалістичних ідеалів “можливе при повній самостійності політичній русько-українського народу і повнім, необмеженим праві його: рішати самому у всіх справах його дотикаючих”⁴⁶. Отже, гасло державної незалежності України остаточно увійшло в політичне життя українського народу, але навіть воно виявилось неспроможним згуртувати українські національні сили. Різні тактичні підходи щодо першочергових завдань спричинили роз’єднання українських політичних груп, що з огляду на загальну нечисленність українського політичного національного руху мало фатальні наслідки: на початку XX ст. в Україні не було потужної політичної групи, яка, маючи значний вплив на народні маси, могла реально очолити національну боротьбу українського народу за свої права.

Таким чином, розкол в українському національному русі був зумовлений не тільки імперською шовіністичною політикою, утисками і репресіями, які чинили політично-пануючі російська, німецька та польська нації щодо України. Як зазначав Василевський, він мав і внутрішні причини, що корінилися в соціальних, культурних та релігійних суперечностях в українському суспільстві, які, однак, формувалися під впливом зазначених зовнішніх чинників. Польський учений дійшов висновку, що консолідація зусиль української нації, як кожної іншої, є необхідною передумовою досягнення своєї незалежності, створення життєздатної самостійної держави. Своїми

⁴³ Wasilewski Leon. Ukraina i sprawa ukraińska. S.153.

⁴⁴ Wasilewski Leon. Ukraińska sprawa narodowa ... S.86.

⁴⁵ Там само. С.102.

⁴⁶ Доповнення до програми УРП прийняте на I з’їзді в 1895 р. Див.: Українські політичні партії кінця XIX ст. Програмові і довідкові матеріали. Київ, 1993. С.12.

працями він намагався сприяти пом'якшенню конфліктів усередині українського суспільства, оформленню українського руху в силу, здатну протистояти імперським впливам і вибороти своє право на самостійне вирішення своєї долі. Розвідки Василевського відрізняються незаперечним об'єктивізмом та високим теоретичним рівнем. Зроблений ним аналіз динаміки внутрішнього розвитку українського національного руху залишається і зараз одним із кращих.